

Aristoteles (384 - 322)

Zatímco v dialogickém díle Platónově se mísí úvahy logické, etické, přírodovědné, psychologické, ontologické a metafyzické, pokusil se Ar. ve svých spisech zřetelně od sebe oddělit tyto oblasti, přesněji řečeno explicitně oddělil *první filozofii* neboli metafyziku, zkoumání nutného, které vyžaduje přesné metody a *etiku*, objasnění našich představ o dobrém životě, která patří do oblasti nestálého, měnícího se světa zkušenosti a proto si může nárokovat pouze pravděpodobnost (1094b19 a dál). Nicméně obě oblasti zúsavají u Aristotela zkřížené: život teoretický, život filozofa, který se zabývá trvalým a dokonalým bytím, je jednou ze dvou koncepcí štěstí, které Aristoteles navrhuje. Druhou je život v polis, život politika, který koná etické dobro. Poprvé je zde tedy založena, zdůvodněna etika jako speciální disciplína (včetně svého předmětu a jemu přiměřené metodě), v níž se výlety do metafyziky příliš nekonají. Aristoteles současně vypracoval rozsáhlý pojmový aparát pro teorii jednání, který je součástí etiky v zásadě dodnes.

Aristotelský pojem etiky

Překlad Aristotelova používání pojmů ethos, éthos. Mohli bychom říci, že užívá tyto pojmy „objektivně“ (ethos- zvyk, zvyklost, mrav, způsob EN, s.369) a „subjektivně“ (éthos – mravní povaha, povaha, stav, smýšlení, způsob smýšlení; EN, s. 336). Základní pojem éthos tedy již obsahuje napětí, které se projevuje dvojitým chápáním etiky:

a) „objektivně“ je zaměřena vůči jiným lidem, mravy, zvyky platí v polis - proto je Aristotelova etika součástí politiky

b) „subjektivně“ jako chápání, smýšlení - tento způsob překladu pojmu nás vede k pojetí, podle něž se etika vztahuje k člověku, jeho chování a jednání a v tomto smyslu je etika filozofií o lidském (1181b). Vytváří se tak základní vztah člověk - člověk občan.

Aristotelovo dvojí vymezení etiky bude v dalších dějinách určující. Pro A. je obojí nedělitelné: člověk je občan. Přesto později rozlišuje individuální a sociální etiku. Úkolem etiky je tedy zkoumat, které z mnoha mravů panujících v polis a z mnoha možných postojů (chování) člověka jsou dobré a které zavrženímhodné a zlé. Etická zkoumání slouží k tomu, abychom se stali dobří (1103b). Jeho cílem nebylo zkonstruovat zákon nebo měřítko pro chování; ptá se, zda mezi mnoha cíli, které si člověk klade, nebo může klást, lze nalézt takový, který by měl tu přednost, že bychom skrze něj již nechtěli jiný, vyšší cíl, nýbrž pouze jen kvůli němu samému (1094a). Tímto vztahováním se na skutečné bytí a úsilím o jeho dosažení, dosáhla A. etika takové konkretizace, jaká byla později dosažena jen zřídka. Poslední ideál, který je pro člověka v nejvyšším smyslu dobrý je eudaimonia/štěstí (1095a+ s.319). Co to je? Nemůže být něčím, co člověka svobodně napadne. Jsou dvě možnosti:

- pokud si ji člověk přeje pro ni samu, musí spočívat v tom, že se v ní uskutečňuje bytí člověka, je sebeuskutečněním/uskutečněním duše (1098a). Šťastný je tedy ten, kdo může uskutečňovat své vnitřní a vnější možnosti

- možnosti člověka mohou být uskutečněny několika způsoby. Podstatné je to, že se uskuteční správným způsobem. O tom, který je správný, rozhoduje *logos*, rozum, názor (1098a), který odlišuje člověka od jiných bytostí. Správný způsob jednání je vnitřně určen pojmem areté/ctnost. Pak lze říci: štěstí, jako lidské dobro je uskutečněním duše podle ctnosti. Tomuto slovu - ctnosti - rozumíme jinak než v moralizujícím smyslu. Ctnost znamená pro A. uskutečnění dobra, jako nejlepší možnosti jednání nebo chování(postoje). Ctnostně jedná ten, kdo uskutečňuje v sobě, jak jen možno, spočívající možnosti (spravedlnost, moudrost,...) Proto nazývá ctností rovněž postoje/chováním, z nichž je

člověk dobrý a s nímž učiní dobře své dílo (1106a). A. etiku lze tedy chápat jako filozofické učení o konkrétních postojích/konkrétním chování, v němž se uskutečňují nejlepší možnosti člověka podle měřítka rozumu.

Éthika Eudemeia (Ethica Eudemica) vznik kolem 4. stol. př. Vyšla 1498 v Benátkách. *Eudemova etika* (byla považována za ranné a nedokonalé vydání NE, avšak A. Kenny ukázal, že knihy 5,6 a 7 NE tvořily původně s velkou pravděpodobností 4 až 6 knihu EE a v některých ohledech je považována i za přesnější a jasnější než NE - rozdíl nejsou však natolik zásadní, abychom udělali chybu, pokud budeme pracovat s EN). Nicméně nejznámější je NE a představení Ar. etiky se proto orientuje především na ni.

Důvod názvu díla je nejasný. Snad byla věnována Eudémovi z Rhodu, který zemřel velmi mlád. Dílo obsahuje 8 knih. Knihy 1-4 pojednávají o štěstí duše (eudaimonia), jako o cíli lidského života. Aristoteles uvádí tři předpoklady pro zdařilý život: filozofický vhled, způsob uvažování (fronésis), etickou zdatnost (areté) a potěšení, slast (hédoné); tyto předpoklady odpovídají třem formám života: filozofickému, politickému a požitkářskému životu.

Kapitoly 4-5 se zabývají metodou etiky. Odpovídá dialektické metodě, kterou Aristoteles rozvíjí v I knize Topik. V etice se musí argumentovat logicky a současně musí být zohledněna zkušenost.

Kapitoly 7-8 zdůrazňují, že podstata nejvyššího dobra nespočívá v tom, že je dílem náhody nebo přírody, nýbrž představuje nejvyšší formu výtečného činného bytí člověka.

Druhá kniha se soustřeďuje na zkoumání eudaimonie jako činného bytí výtečného života a obecně tematizuje zdatnost (areté). Činné bytí duše ve smyslu její znamenité (výtečné) zdatnosti znamená eudaimonii, zdařilý (šťastný) život. Aristoteles rozlišuje dvě části duše; část, která nemá logos a část která logem disponuje. V duši rozlišuje dvě formy schopnosti (zdatnosti): etické a dianoetické. Etické schopnosti náleží té části duše, která sice nemá logos, na druhé straně je schopna jej následovat a v tomto smyslu jej má. Část duše, která logem disponuje je tou částí duše, která rozkazuje, poroučí. Náleží jí dianoetické schopnosti. Základní normou dobra je princip pravého středu.

III kniha vyznačuje jednotlivé etické schopnosti. Jejich analýza pokračuje v knihách IV-VI, které odpovídají V-VII knize EN. Rukopisné dědictví svádí k domněnce, že tyto tři kontroverzní knihy byly původně součástí EN.

Knihy VII pojednává o přátelství; kniha VIII zkoumá správné chybné užívání zdatností (ctností), vztahy mezi úspěchem (eutychia) a štěstím (eudaimonia), krásou a dobrotou (kalokagathia).

V závěru textu je uvedena věta, podle níž je počátkem činného pohybu duše bůh a nikoli náhoda. Mnohé interpretace se shodují na tom, že „Bohem“ není míněn Bůh kosmu, ale bůh v nás, ten, který nevládne s pomocí rozkazů, nýbrž který představuje cíl (telos), kvůli němuž jsme při jednání obklopeni praktickou prozíravostí. To by byl zřejmě podstatný rozdíl od EN: fronésis, směřující k Bohu.

Pravost EE zpochybnil 1841 L. Spengel a přiřkl ji právě Eudémovi z Rhodu. Schleiermacher ji v roce 1817 označil za sestavenou nějakým neschopným Aristotelovým žákem z pozdější doby. Podle novějších diskusí je EE datována do doby před sepsáním EN.

Éthika megala (Magna moralia); vznik kolem 4. stol.před. Dílo sestávající ze dvou knih, které představuje nejkratší shrnutí aristotelské etiky. Po jistou dobu vládl nesouhlas ve věci pravosti tohoto

díla. Argumentace je aristotelická, avšak formou jazyka se dílo odlišuje od jiných děl tzv. Corpusu Aristotelicum.

Etika Níkomachova

1. Nejvyšší dobro: eudaimoniá

1.1 Východisko a požadavek etiky

Etické úvahy Ar. jsou soustředěny (jako u S. a Pl.) kolem otázky nejvyššího dobra - tedy nejlepšího života. První kniha EN nás uvádí přímo k tomuto tématu: „*Každé umění a každá věda, podobně i praktické jednání a záměr směřuje, jak se zdá (tam je slovo *dokei* - je všeobecně přijímáno, že ...). k nějakému dobru (agathon - dobro; proto bylo správně vyjádřeno, že dobro jest to, k čemu všechno směřuje*“ (1094a). Mínění většiny má pro Ar. jiný význam než u Pl.: zatímco Pl. považuje to čemu věří většina za chybné, Ar. naopak bere převládající mínění vážně a systematicky se snaží objasnit, co je v něm správného (VII.1, 1145b 2-7; podobně v Politice obhazuje demokracii argumentem, podle nějž většina lépe posoudí než jeden znamenitý, neboť každý má podíl na ctnosti, má názor a může rozeznat to, co jiný přehlédne: Jeden posuzuje tuto, jiný onu stránku a tak soudí všichni o celku - Pol. III.11, 1281b). V zásadě elitářský platónský nárok na vědění je pokládán za nepřiměřený. EN I.1, 1094b.

Etika je tedy spjata s lidským jednáním a v něm se stále střídají předpoklady, takže nelze dát žádné všeobecné pravidlo, které by se vztahovalo na každý jednotlivý případ a každý případ vyžaduje zvláštní úvahu: „*Budiž však předem poznamenáno, že každá nauka o praktické činnosti má podávat jen obrys, nikoli zevrubnost, jak jsme podotkli i na začátku, že se důvody mají požadovati podle látky; avšak jevy praktického života a toho, co jest prospěšné, nemají nic stálého, zrovna jako toho, co náleží k zdraví. Má-li pak takovou povahu úvaha o otázkách všeobecných, tím spíše úvaha o jednotlivých případech vylučuje naprostou přesnost; neboť nespadá ani pod umění, ani pod žádné učení, nýbrž jednající osoby samy pokaždé musí hleděti k tomu, co jest v určitém případě vhodné, jak se to děje i v lékařství a v kormidelnictví*“ (EN II.2, 1104a, 1a násl. str. 51). V této oblasti neexistují žádné nejvýše pravdivé a první věty, z nichž se dají odvodit přísně platné závěry. Etika nemůže být přísně apodiktická, nýbrž lze v ní postupovat pouze dialekticky, to znamená, že musí vycházet od pravděpodobných, totiž všeobecně přijímaných teorémů - vět a z nich činit její závěry, přičemž můžeme postupovat buď od všeobecného ke zvláštnímu, nebo podle indukce (*epagógé* - induktivní závěr) od zvláštního k všeobecnému (Top.I.12, 105a). Pravděpodobné věty - teorémy jsou takové, které se jeví pravdivé všem (nebo pokud ne všem, tak alespoň) většině nebo (když ne většině, tak alespoň) moudrým a také opačně moudrým, všem, většině nebo obeznameným a přihlížejícím. (Top. I.1, 100b)

1.2 Eudaimoniá

Pokud tedy já jako člověk něco svobodně a vědomě činím, sleduji určitý účel (*telos* - účel, cíl, konec) a to, co je tímto účelem, budu považovat za dobré, jinak bych jednal jinak. Z toho však ještě nevyplývá Ar. závěr, že dobré je to, oč všichni usilují, neboť může existovat celá řada účelů a tím i dober a ne všichni lidé musí v tomtéž čase usilovat o totéž dobro - snad neexistuje dobro, o něž vše usiluje. Mnohé slouží pouze jako prostředek k dosažení nadřazeného cíle (sedlo se udělá proto, aby umožnilo rytíři jízdu, ta je nutná k vedení války a válka slouží dalším zájmům). V této řadě účelů musí být někdy konec. Pokud bychom našli nejvyšší účel, pak bychom našli nejvyšší dobro - *ariston* - nejlepší, nejvyšší dobro (str. 32 EN I.5, 1097a). Takové dobro nazývá *eudaimoniá* (str. 28, EN I.2, 1095a) - štěstí, blaženost znamená tedy zkušenost nebo dosažení zdařilého života. Úkolem ar.

etiky jako vědecké disciplíny je vysvětlit předpoklady takového zdařilého života - ačkoli se nikdo neptá, zda je eudaimoniá hodna úsilí či nikoli, existují různá pojetí toho, jakým způsobem ji můžeme dosáhnout. V zásadě přicházejí do úvahy tři životní formy: život oddávající se slasti (*hēdoné*), veřejný život ve službě *polis*, filozofický nebo nazírající život (str. 29, EN I.3, 1095b15)

BLAŽENOST - shrnutí

Podrobný výklad I 2-13, X 6-9

Dobro ze všech vykonatelných dober nejvyšší nazývají i obecné množství i vzdělanci blažeností (1095a16). Býti blažen jest totéž, jako dobře žiti (*to eu zén*), dobře jednati a dobře se míti (=to eu prattēin; 1095a19).

Mnoho názorů o blaženosti: obecné množství a nevzdělanci volí rozkoš, slast (1095a20); vzdělanci volí ctnost, rozumnost či moudrost (1098b24), jiní bohatství (1095a20).

Jest cílem úsilí o sobě a nikdy pro něco jiného (1097a34).Jeví se něčím dokonalým (*teleion*) a soběstačným (*autarkes* 1097b20). EN s.319-320

1.3 Význam pojmu „dobrý“

Jak může člověk (pokud vůbec) prostřednictvím těchto životních forem dosáhnout eudaimonie. K tomu si potřebujeme objasnit, jak vůbec můžeme o nějaké věci říci, že je „dobrá“. Platónská idea dobra mu nestačí - i kdyby měla být dána (o čemž Ar. pochybuje), byla by z praktického hlediska bezcenná EN I.4, 1096a15-1097a. Zde Ar. přehlíží, že idea dobra není pro Pl. žádným předmětem vědění, nýbrž dar etického rozumu. Kritika Platónovy nauky o dobru 1096a11;1095a27). Nemá být tedy vysvětleno co je dobré „o sobě“, nýbrž co je dobré s ohledem na určitou věc, v tomto případě, pro člověka. V další části I.6 jako by Ar. slučoval *dva různé pojmy dobra*: zatímco výchozí otázka byla: co se jeví všem lidem jako usilování hodné a co může tak být nejvyšším dobrem pro člověka, nyní přechází Ar. bez okolků k otázce, co čině nějakou věc (i člověka) „dobrým exemplářem“, jako by byly oba pojmy dobra identické - tento rozdíl totiž pro Ar. a řecké myšlení neexistoval. *Eu prattó* - znamená jednat dobře/daří se mi dobře: jednat tak jak je mé přirozenosti vlastní (a jak se ode mě očekává) a současně tak jak je pro mě nejlepší. Totéž platí pro pojem dobrého života (*eu zén* - dobrý život). Za tohoto předpokladu může argumentovat následovně. Každá věc, má své specifické dobro, každá podle toho, čím je a co činí. Co je s ohledem na jedno dobré, může být s ohledem na jiné špatné. Dobrý sportovec může být špatný myslitel a naopak a tytéž vlastnosti, které kvalifikují jednoho člověka pro nějakou činnost, ho mohou učinit neschopným pro jiné činnosti. Dobrá (v atributivním smyslu) je každá věc a každý člověk, pokud může provést výkon (práci) - *ergon* (dílo, výkon), který je přiměřený jeho účelu (*tēlos* - účel, cíl, konec). Dobrá sekýra je tvrdá a ostrá a dobrý stůl je stabilní a souměrný. Dům je naproti tomu dobrý, pokud odolá větrem, deštěm a horkem způsobeným škodám. Čím dokonaleji splní tyto předměty svůj účel, tím jsou lepší. Podobně tešar je dobrý tehdy, je-li jím vyrobený stůl dobrý, totéž platí i pro ostatní, jejichž výkony se poměřují kvalitou jimi vyrobených věcí. Co tedy musí mít člověk, aby se splněním této schopnosti, dovednosti prokázal jako „dobrý“ člověk?

DOBRO (*agathon*) – shrnutí . Každé umění a činnost směřuje k nějakému dobru (1094 a3), ale každé k jinému (1097a16).Všichni lidé směřují k tomu, co se jim jeví dobrým (1114a32).

Dobro má povahu omezení (1106b30;1170a20).

Dělení dobra: dobro prostě a dobro pro někoho (1152b26); dobra zevnější, duševní a tělesná (1098b13).

Duševní dobra nazýváme nejvyššími (1098b14), ale blažený potřebuje také dober tělesných a zevnějších (1153b17)

Výklad nejvyššího dobra I,1-2) + výklad o tom, zda je slast nejvyšším dobrem: VII 12-14

Nejvyšší dobro se jeví čímsi dokonalým (1097a28) Nelze být opravdu dobrý bez rozumnosti (1144b31). Rozumnost je prakticky činným stavem s pomocí úsudku ve věcech, které se týkají lidských dober (1140b21). Nerozumní moudří (Anaxagoras, Thalés) nehledají lidských dober (1141b8)

Lidským dobrem je činnost duše z hlediska zdatnosti (1098a15). Ctnostné jednání je dobré v míře největší (1099a24). Dobré jest hodno lásky (1155b19). Bez přátel by si nikdo nepřál žít, byť i měl všechna ostatní dobra (1155a5). Užitečné jest to, čím vzniká nějaké dobro (1155b21). Dobro je činností i stavem (1152b33).

Účel nauky politické je vlastní lidské dobro (1094b7). Býti dobrým člověkem a býti dobrým občanem není totéž (1130b27). Spravedlnost je cizím dobrem (1134b5). Z věcí dobrých vzházejí čsto škody (1094b16). Také ve špatných jednáních něco směřuje k jejich vlastnímu dobru (1173a5)

Specifické dovednosti člověka

Člověk je živoucí tvor a vše živoucí je vybaveno určitými schopnostmi, jejichž prostřednictvím se dosahuje naplnění života. Účelem života je život sám, to znamená, že se dosahuje svým konáním. Předpokladem je vlastnictví duše (*psyché* - duše i životní síla), ta je základním principem živých tvorů (*arché* - počátek, původ, základ, princip) i jejich vzniku a vlastního bytí, tak jako podstatou oka je schopnost vidět (kdyby oko bylo živou bytostí, jeho duší by byl zrak, neboť ten je pojmová podstata oka). Duše je podstatou přírodního těla, které má v možnost živou; je skutečností těla takových a takových vlastností. Pokud oko ztratí svoji schopnost vidět, pouze jménem avšak nikoli pojmově okem - podobně z živoucího bytosti zůstané po ztrátě duše pouze jméno. Duše je tedy podle Ar. první skutečností přírodního, organického těla (*De anima* 412a, str. 50) Tuto první skutečnost následuje druhá skutečnost vyššího řádu: oko je jako materiální věc pouze látka a možnost. Skutečné ve vlastním smyslu, a ne pouze pojmově je až tehdy využije-li svoji schopnost vidět - viděním samotným. Teprve v procesu vidění se stává oko skutečným. Podobně je to s životem. Organické tělo je materiální substrát a duše jeho první skutečností. Život je ve vlastním smyslu skutečný až tehdy, když duše vykonává jí vlastní schopnosti. Jak se praví v EE II.1., 1219a. 24: je specifickým dílem duše dávat život, život však nespočívá v nečinnosti a klidu, nýbrž mnohem více v konání (*chrésis* - použití, konání) schopností. Život je tedy činnost, která může být živočichem konána dobře nebo špatně a to prostřednictvím duše a to podle toho, zda a jak moc uskutečňuje jemu vlastní schopnosti. Otázka zněla, nikoli co činí člověka člověkem, nýbrž co jej činí dobrým člověkem - jaká zdatnost, jaké *proprium*, jaký *idion* (vlastní, pouze nějaké osoby nebo věci se týkající), odlišující jej od jiných živočichů, rostlin zvířat. Lidský život se vyznačuje vlastnictvím a na druhém stupni činným bytím racionální části duše (*logos*). *Nejvyšší člověku dosažitelné dobro představuje činnost duše ve smyslu zdatnosti (kat'areté* - podle zdatnosti, podle ctnosti; blaženost jest činnost duše z hlediska zdatnosti 1098a7;16;1099b26;1102a5;17; duševní dobra nazýváme nejvyššími a nejvíce dobrými 1098b14;19). Jako pro Pl, je i pro Ar. rozumem vedené jednání rovněž v morálním smyslu dobrým jednáním. Člověk je člověkem tím, že má rozum, ale dobrým člověkem je teprve tehdy, pokud ho používá podle jemu odpovídajícího účelu. K rozumu rovněž patří schopnost dát směr tužbám. Ten kdo žije podle

rozumu a nenechává se ovládat tužbami (dychtěním), koná přirozeně a uskutečňuje svoji zdatnost. Jedná dobře, a tím se uzavírá kruh eudaimonie, daří se mu dobře, neboť pro toho, kdo jedná dobře přichází štěstí a radost sama od sebe. Pojem *eupraxie* shrnuje obě v jedno: veřejné uznání i osobní uspokojení. Pak může definovat slast a radost následovně: „Proto také není správné říkati, že slast jest pociťovaným děním, nýbrž, spíše jest říci, že jest činností přirozeného stavu a místo pociťovaným říci nepřekáženým“ (str. 192, EN, VII.,13, 1153a)

Eudaimonia je činnost duše v souladu se zdatností, není to stav spíše činnost či soubor činností. Když říkáme, že se eudaimoniá týká duše, říkáme, že rozkvět člověka vyžaduje výkon určitých schopností charakterizujících život; o nějaké osobě nemůžeme konkrétně říci, že se rozvíjí jako lidská bytost, pokud neuskutečňuje vysloveně lidské schopnosti. Eudaimonia je činnost v souladu se zdatností. Dobře žít pak znamená dělat určité věci výtečně nebo dobře. Zdatnosti, podle nichž bychom měli jednat jsou zdatnostmi charakteru (morální ctnosti – odvaha, velkorysost, čestnost, i sklony sebeúcta, velkorysost, čestnost,..) zdatnostmi rozumu (vědění, dobrý úsudek, praktická moudrost). Eudaimoniá tkví primárně v činnostech, které jsou v souladu s rozumovými vlastnostmi.

Slast z dobra EN X5, 1175a

Každá činnost dosáhne naplnění jí vlastní chutí/radostí/í touhou a s čím větší chutí je věc provozována, tím bude lepší (EN X.5,1175 a 30 a násl.). Podobně jako Platón věří i Aristoteles, že existují dobré a špatné, pravé a falešné slasti/chuti 1176a „Není příjemnější víno, které ochutnává piják se svým pitím zkaženým jazykem, nýbrž, které je dáno nezkaženému smyslovému orgánu. Totéž platí i o duši“ (EE VII.2, 1235b). Ctnostný život má radost vždy již sám v sobě (EN I.9. 1099a). Radost není následkem dobrého jednání, nýbrž k němu patří, takže mezi mravním a radostným způsobem života není žádný rozpor. Naopak ctnostné jednání je ctnostné pouze tehdy, pokud je činěno s radostí a slastí (EN II.2, 1104b) Nejvyšší forma činného bytí je pro člověka nejen „nejkrásnější“ a „nejlepší“, ale i „plná slasti“ a právě proto je to eudaimonie (EN I.9, 1099a.)

Štěstí a náhoda

Ar. jistě bere v potaz i jiné vlivy na lidské jednání lidský život a štěstí nezávisí jen na vlastním jednání, ale podléhá i vnějším vlivům – náhoda (*tyché*). (EN VII.14, 1153b 21) Štěstí a eudaimonia nejsou identické 1153b23 a I.11, 1101a. Šťastný je nakonec ten snad ten, kdo koná přiměřeně dokonalé zdatnosti: 1101a 15. CO je však činné bytí duše a jak lze být zdatný. Na to odpovídá ve druhé knize EN.